

Freudyen Psikolojide Bilinçaltı ve Bilinçdışı Kavramları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Kenan SEVİNÇ*

Özet

Freudyen psikolojinin en merkezi kavramlarından birisi bilinçdışı kavramdır. Türkçe yayınlara bakıldığında Freud'un fikirlerinden ve teorisinden bahsedilirken zaman zaman bilinçdışı kavramının ve zaman zaman da bilinçaltı kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada, Freud'un her iki kavramı da farklı anlamlarda kullanıp kullanmadığı sorusu akla gelmektedir. Freud iki kavramı da kullanmış ise kavramlar arasındaki anlam farkı tam olarak nedir? Şayet kullanılmamışsa, Türkçe yayınlarda karşılaşılan bu iki farklı kavramın kullanılmasının nedeni nedir? Kavramlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Bu makalede, bilinçdışı ve bilinçaltı kavramlarının anlamları, kavramsallaşma süreçleri, Freud'un eserlerindeki kullanım biçimleri, benzerlikleri ve farklılıkları ele alınmaktadır. Freud'un Türkçeye çevrilen eserleri ve yabancı dildeki eserleri karşılaştırıldığında, Freud'un ilk dönem eserlerinde bilinçaltı kavramının kullanıldığı ancak daha sonraki eserlerinde yalnızca bilinçdışı kavramının kullanıldığı görülmektedir. Freud'un bilinçdışı kavramına yüklediği anlam, kavramın bilinçaltı kavramından ayrışmasını da beraberinde getirmiş ve Freud bu ayrımı özellikle vurgulamıştır.

Anahtar Kavramlar: Freud, Bilinçdışı, Bilinçaltı, Bilinç öncesi, Psikanaliz

Similarities and Differences between the Concepts of Subconscious and Unconscious in Freudian Psychology

Abstract

One of the most important concepts of Freudian psychology is the unconscious. When we talk about Freud's ideas and theory, we come across the concepts of unconscious and subconscious. At this point, the question of whether Freud uses both concepts by assigning them different/multiple meanings comes to mind. If Freud used both concepts, what are the exact differences between the two? If not, what is the reason for using these two different concepts in Turkish publications? What are the similarities or

* Dr. Öğretim. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

differences between concepts? In this article, the meanings of the concepts of unconscious and subconscious, conceptualization processes, how they are used, and the similarities and differences between the two in Freud's original works are discussed. When Freud's works translated into Turkish and his works in foreign language are compared, it is seen that the concept of subconscious is used in Freud's early works, but the concept of unconscious is used only in his later works. The meaning that Freud attributed to the concept of unconscious brought about the separation of the concept from the subconscious and Freud emphasized this distinction.

Keywords: Freud, Unconscious, Subconscious, Preconscious, Psychoanalysis.

Giriş

Sigmund Freud (d.1856-ö.1939), psikoloji tarihinde en çok tanınan ve en derin izleri bırakmış olan düşünürlerden biridir. Freud, bir nörolog ve psikiyatr olmasına rağmen çalışmalarıyla yalnız tıpta veya psikoloji alanında değil, edebiyattan sinemaya kadar birçok farklı alanda etkide bulunmuştur ve kendisi günümüzde hala konuşulmaya devam eden bir isimdir. Freud'un temellerini attığı psikanalitik yaklaşım, psikoloji alanındaki en temel yaklaşımlardan birisi olarak anılmaya devam etmektedir. Psikanalitik kuram, Freud'dan sonra kendi içinde alt akımlara ayrılmış olsa da Freud'un görüşleri hemen hepsinin temelini teşkil etmektedir. Freud'un görüşleri ekseninde şekillenen psikanalitik yaklaşıma özelde Freudyan psikoloji diyebiliriz. Freudyan psikolojinin bize kazandırdığı çok sayıda kavram olmakla birlikte muhtemelen bunlar arasında en önemlisi "bilinçdışı" kavramıdır ve Freud bilinçdışının kâşifi olarak isimlendirilebilir.

Türk psikoloji literatürüne bakıldığında Freud'la ilgili hatırı sayılır ölçüde yayının olduğu görülmektedir. Freud'un çalışmalarının hemen tamamı çok erken dönemlerden itibaren Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır. Psikolojiye giriş kitaplarında, hatta din psikolojisi ders kitaplarında, kendisinin ismini ve kuramının ana hatlarını görmemek neredeyse imkânsızdır. Bu kitapların birçoğu onun bilinçdışı kavramını ve kişilik kuramını içermektedir. Fakat bu kadar yaygın olarak ele alınmasına rağmen, Freud'la ilgili bir belirsizlik dikkat çekicidir. Türk psikoloji literatüründe onun görüşleri ele alınırken bazı kaynaklarda "bilinçdışı"¹ kavramına,

¹ Bkz. Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi*, Ragbet Yayınları, İstanbul, 2015, s. 69-72.; Neda Armaner, *Psikopatoloji'de Dinî Belirtiler*, Demirbaş Yayınları, Ankara, 1973, 21-35; Hasan Kaplan, "Psikanaliz Kuramının Yükselen Hermenötik Değeri", *Dini Araştırmalar*, 11(31), ss. 159-171, 2008, s. 160.

bazılarında bunun yerine “bilinçaltı”² kavramına, bazılarında ise her ikisine birden³ rastlamak mümkündür. Bu kullanım farklılıkları çeşitli soruları da beraberinde getirmektedir. Acaba Freud’un özgün olarak kullandığı kavram hangisidir, bilinçdışı mı bilinçaltı mı? O, bunlardan birini mi tercih etmektedir, yoksa her ikisini de kullanmakta mıdır? Şayet her ikisini de kullanıyorsa bunlara yüklediği farklı anlamlar nelerdir? Eğer her ikisini de aynı anlamda kullanıyorsa iki farklı kavram şeklinde kullanmasının sebebi nedir? Freud bu kavramlardan yalnızca birini kullanmayı tercih etmişse, o zaman Türkçe eserlerde Freudyen psikoloji söz konusu olduğunda, her iki kavrama da rastlamanın sebebi nedir? Burada basit bir çeviri hatası söz konusu mudur?

Doğrudan bu soruları ele alan akademik bir çalışmaya Türkçe literatürde rastlanmamaktadır. Fakat bu konuyu dar bir kapsamda ve oldukça kısa bir şekilde ele alan iki köşe yazısı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Babaoğlu tarafından 16 Temmuz 2008 tarihli *Vatan* gazetesinde kaleme alınmıştır. Babaoğlu bu yazısında tam da yukarıda işaret ettiğimiz karmaşaya dönük bir cevap olarak, Freud’un teorisi açısından kavramın “bilinçaltı” şeklindeki kullanımının yanlış olduğunu iddia etmektedir. Babaoğlu’na göre Freud bilinçaltından bahsetmez, bilinçdışından bahseder ve Freud’un teorisi aktarılırken bilinçaltı kavramının kullanımı tamamen bir çeviri hatasından ibarettir.⁴ Buna karşın Cündioğlu da bir köşe yazısı kaleme almış ve Babaoğlu’nu eleştirmiştir. Cündioğlu, Freud’dan çok önce, psikoloji literatüründe her iki kavramın da kullanımına rastlamanın mümkün olduğunu ifade etmekte ve kullanımdaki farklılığın çok eski çevirilerde gerçekleşen bir çeviri hatası olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. Hatta Cündioğlu’na göre “bütün Batı dillerinde, hem de ciddi yayınlarda ‘bilinçaltı’ terimi hep Freud’la yan yana anılır”⁵. Bu tespitler, Freud’da her iki kavramın farklı anlamlarda kullanılıp kullanılmadığı ve

² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 31, 409; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s. 6; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50; Mustafa Doğan Karacoşkun (Edt.), *Din Psikolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 39; Ali Köse, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 9; Hâbil Şentürk, “Freud’un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, ss. 249-259, 1996.

³ Bkz. Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28.; Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 43-48; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 14. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 94; Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 3. Baskı, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2009, s. 8; Yılmaz Özakpınar, *Psikoloji Tarihi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2011, s. 88-89; Hasan Atsız, “Psikanalitik Kuram Bağlamında Tanrı, İllüzyon ve Bilim”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, ss. 299-325, 2005.

⁴ Haşmet Babaoğlu, “Bilinçaltı Diye Bir şey Yok!”, *Vatan* gazetesi, 16 Temmuz 2008.

⁵ Dücan Cündioğlu, “‘Bilinçaltı’ Diye Bir Şey Var!”, *Yeni Şafak* gazetesi, 19 Temmuz 2008; Dücan Cündioğlu, “Bilinçdışından Bilinçaltı’na...”, *Yeni Şafak* gazetesi, 20 Temmuz 2008.

Türkçe literatürdeki kullanım farklılıklarının nedenleri konusuna açıklık getirmiş değildir.

Bu makalede, Freudyen psikoloji açısından bilinçdışı ve bilinçaltı kavramları ele alınacak; kavramlar arasındaki farklılıklara ve benzerliklere değinilecek; kavramların tarihsel gelişimleri incelenecek; Freud'da bunlardan herhangi birinin tercih edilip edilmediği araştırılacak ve son olarak Türkçe eserlerdeki kullanım farklılıklarının nedenleri irdelenecektir. Psikanalitik teorinin daha iyi anlaşılabilmesi için, diğer tüm teorilerde olduğu gibi, kavramların doğru kullanımları oldukça önemlidir. Bu çalışmanın, Türkçe eserlerde kavramın kullanımına ışık tutması beklenmektedir. Konu ele alınırken, öncelikle bilinçaltı ve bilinçdışı kavramları açıklanacak, daha sonra Türkçe kullanımlar ve yabancı dildeki kullanımlar karşılaştırılacak, ardından kavramın tarihsel gelişimi incelenecek, son olarak da Freud'un kavramsallaştırmasına değinilecektir.

Bilinç, Bilinçaltı ve Bilinçdışı Kavramları

"Bilinç" (*suur*; İng. *conscious*; Alm. *bewusst*) kavramı psikolojide kilit bir yere sahiptir. Her ne kadar psikoloji kelimesi ruh bilgisi / ruh bilim şeklinde Türkçeye çevrilebilse de psikoloji, günümüzde bir davranış bilimi olarak adlandırılmaktadır ve ilk ortaya çıktığı dönemde inceleme alanı olarak zihni seçmiştir. Dolayısıyla psikoloji zihni, zihnin yapısını ve işlevlerini ele alan bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönem psikologlar zihnin bilinçten ibaret olduğunu düşünmüşlerdir.⁶ Bu yüzden de bilinç, psikoloji literatürünün en önemli kavramlarından biri haline gelmiştir. Kavramın İngilizcesi, "kendinin varlığına hassas veya farkında olma anlamıyla ilk kez 1620'de" kullanılmıştır.⁷ Psikolojik bir terim olarak bilinç, "kendimizi ve çevremizi, algıların, anların ve düşüncelerin farkına varacak şekilde gözlemeyi ve kendimizi ve ortamımızı, davranışsal ve bilişsel faaliyetleri başlatabilmemizi ve sona erdirebilmemizi sağlayacak şekilde denetlemeyi"⁸ ifade etmektedir. Psikanalitik teoride ise "kişinin belli bir anda farkında olduğu şeylerin tamamını kapsayan ruh durumu"⁹ anlamına gelmektedir.

⁶ Rita Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Yavuz Alogan, 6. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010s. 191.

⁷ İsmail Ersevimi, *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*, Assos, İstanbul, 2008, s. 183.

⁸ Rita Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema, *age*, s. 192.

⁹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 132.

Çok eski dönemlerden itibaren düşünürler bilinç hali dışında zihinsel süreçlerin olabileceğini öngörmüşlerdir. Bu süreçlere ilişkin olarak kullanılan kavramlardan biri “bilinçaltı”dır (*tahte's-şuur*; İng. *subconscious*; Alm. *das unterbewusste*). Bu kavram, düşünenin bilgisi olmaksızın meydana gelen zihinsel süreçleri, bilincin altını (below) ve dışını (out) ifade etmektedir.¹⁰ “Bilinçdışı” (*gayr-ı şuur*; İng. *unconscious*; Alm. *das unbewusste*) ise “bireyin zamanın belirli bir anında farkında olmadığı, herhangi bir zihin içeriği veya işlemi ile ilgili”¹¹ olguyu ifade eder. Görüldüğü gibi bu tanımlar birbirine oldukça benzemektedir. Ancak Freudyan psikoloji özelinde bilinçdışı kavramının şu şekilde tanımlandığını da görmek mümkündür:

Freud'un topografik ruhsal yapı modelindeki üç bölümden en derinde, normal bilinç süreçleriyle ulaşılması en zor olan kısmı. Bu kısım, istenilmediği, kabul edilmediği, yasaklandığı (dolayısıyla kaygı uyandırdığı) için bastırılan veya unutulmuş ve bu nedenle doğrudan erişilemeyen anıları, duygusal çatışmaları, arzuları, dürtüleri olduğu kadar saldırganlık, cinsellik, vb. gibi temel biyolojik içgüdüleri ve itkileri de içinde barındırır... Bunlar, bilince açık olmasa da bilinçli düşünceler ve davranışlar üzerinde dinamik bir etkiye sahiptir.¹²

Yukarıdaki tanımda da değinildiği üzere, Freud kuramını ortaya koyarken psişenin üç bölümden oluştuğunu söylemiştir. Bunlardan ilki bilinçtir ve psikologlar uzun süre dikkatlerini bu bölüm üzerinde yoğunlaştırmışlardır. İkicisi ise bilinçli zihinsel süreçlerin gerçekleşmediği alandır. Buraya bazıları bilinçaltı demeyi uygun görmüşken bazıları bilinçdışı demeyi uygun görmüştür. Freud açısından doğru kullanımın hangisi olduğunu ileriki bölümlerde tartışacağız. Ancak burada psişenin üçüncü bir bileşenini daha tanımlamakta fayda var. Bu bölümün ismi “önbilinç” veya “bilinçöncesi” dir (İng. *presonscious*; Alm. *vorbewusst*). “Psikanalizde, o an için farkında olunmayan, ancak bilinç düzeyine kolayca çıkarılabilecek olan, yani tanımsal açıdan bilinçdışı olup da bastırma veya savunma mekanizmaları gibi süreçlerle erişimi engellenmeyen anılar, duygular, düşünceler, arzular”¹³ bilinçöncesi kavramıyla izah edilmektedir. Freud yalnızca bilinçdışı veya bilinçaltı kavramını

¹⁰ David Matsumoto, *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 525.

¹¹ David Matsumoto, *age*, s. 559.

¹² Selçuk Budak, *age*, s. 133.

¹³ Selçuk Budak, *age*, s. 564.

değil aynı zamanda bilinçöncesi kavramını da kullanmıştır. Her ne kadar üzerinde durulmasa da bilinçöncesi kavramı diğer iki kavramla birlikte topografik bir yapıda ele alınmaktadır ve bilinçaltı veya bilinçdışı kavramlarının kullanımında bu topografik kuramın bir etkisi olduğu düşünülebilir. Bunu daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle Türkçe literatür ve yabancı dildeki literatür incelenmelidir.

Türkçe ve İngilizce Eserlerin Karşılaştırılması

Türkçe literatüre bakıldığında psikanalizle ilgili yazında, bazen iki kavramdan yalnız birinin, bazen ise aynı eserde kavramın her iki şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu eserlerde zihnimizin bilincinde olmadığımız alanundan bahsedilirken genellikle bilinçdışı kavramı kullanılmış olmasına rağmen, “bastırma” dan (*repression*) bahsedilirken ve Freud’un topografik kişilik kuramı ele alınırken, özellikle de klasikleşmiş olan buzdağı benzetmesi verilirken, kavram “bilinçaltı” şeklinde kullanılmıştır.¹⁴ Köse eserinde bilinçaltı şeklindeki kullanıma ilaveten zihnin iki yönünü “bilinçli” ve “bilinçsiz” kavramlarıyla ifade etmektedir.¹⁵ Cüceloğlu ise psikolojiye giriş şeklindeki eserinde, kavramı yalnızca bilinçaltı şeklinde kullanmış olmasına rağmen bazı yerlerde parantez içerisinde İngilizcesini *subconscious*¹⁶ şeklinde, bazı yerlerde ise *unconscious*¹⁷ şeklinde vermiştir. Cüceloğlu, kavramın İngilizcesini iki farklı şekilde kullanırken Türkçesini yalnızca bilinçaltı şeklinde kullanmıştır. Buradaki kullanım farklılığı basit bir çeviri tercihi gibi görünmektedir. Bir eserde ise kavramın İngilizcesinin *unconscious* şeklinde kullanılmasına rağmen Türkçesinin bilinçaltı, bilinçdışı ve “bilinçötesi” şeklinde üç ayrı kullanımı tespit edilmiştir.¹⁸

İlk dönem Türkçe psikoloji eserlerine bakıldığında bilinçaltı ve bilinçdışı kavramlarıyla ilgili belirsizlik daha net bir şekilde görülmektedir. Maarif Vekâleti tarafından 1929’da kaleme alınan *Ruhiyat* adlı eserde şuurun farklı dereceleri olduğu, bir derece aşağı inildiğinde “tahteşuur” un (*subconscience*) bulunduğu ve daha da derine inildiğinde ise “gayrişuur” un (*inconscience*) yer aldığı belirtilmektedir.¹⁹

¹⁴ Bkz. Ali Köse, Ali Ayten, age, s. 29; Hayati Hökeleki, *Psikolojiye Giriş*, s. 8; Yılmaz Özakpınar, age, s. 89.

¹⁵ Ali Köse, age, s. 33.

¹⁶ Doğan Cüceloğlu, age, s. 31.

¹⁷ Doğan Cüceloğlu, age, s. 409.

¹⁸ Bkz. İsmail Ersevimi, age, s. 75.

¹⁹ Maarif Vekâleti, *Ruhiyat*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 10.

Burada bilinçaltı kısaca şöyle izah edilmektedir: “Mesela çalışırken odalarımızdaki asma saatin tıkırtısını duymaz gibi oluruz... Fakat saatin birdenbire durması... bizi uyandırabilir. Şuurun bu dercesine bazıları... tahteşuur (*subconscience*) ismini vermişlerdir”²⁰. Örnekte görüldüğü üzere burada Freudyan psikoloji açısından bilinçaltı/bilinçdışı kavramı yerine, daha ziyade dissosiyasyon (*dissociation*) açıklanmaktadır. Alışkanlık haline gelen şeyler bir süreliğine bilinçten ayrılabilir. Bu durum, Fransız psikolog Janet tarafından geliştirilen dissosiyasyon kavramıyla ifade edilmektedir. Fakat bu kavramla ifade edilen şey, Freud’un ifade ettiği bilincin dışındaki zihinsel alandan oldukça farklıdır. Çünkü dissosiyasyonda bilinçten ayrılan düşünceler kolayca bilince ulaşabilirlerken, Freudyan psikolojide bilinçdışına itilen şeyler ancak, rüyalar, dil sürçmeleri ve benzeri dolaylı yollarla bilice yansır. ²¹ Yine ilgili eserde bilinçdışı kavramı, bilincin bilinçaltından sonraki en derin mertebesi olarak tarif edilmiştir²² ki bu şekilde tedrici bir derinlik sıralaması Freudyan psikolojide bilinçdışı kavramını tam olarak karşılamamaktadır. Janet’yle ilgili yayınlar incelendiğinde, bilinçaltı kavramının tercih edildiği ve bu kavramın dissosiyasyon ile daha uyumlu olduğu aşikârdır. Buna rağmen bazı Türkçe yayınlarda Janet’in ortaya attığı kavramın gayrişuur şeklinde çevrildiği görülmektedir.²³ Bu örnekler, kavramların Türkçe kullanımında, daha doğrusu Türkçeye çevrilmelerinde bir sorun olabileceğini bize göstermektedir. Bu sebeple İngilizce yayınlarla bunların Türkçe çevirilerinin karşılaştırılmasında yarar vardır.

Freud hakkındaki eserlerin Türkçe çevirilerine bakıldığında, bunlardan bazılarında kavramın bilinçdışı şeklinde çevrildiği görülmektedir.²⁴ Buna karşın bazı çevirilerde ise kavram bilinçaltı şeklinde kullanılmıştır.²⁵ Bazılarında ise her ikisi de

²⁰ Maarif Vekaleti, *age*, s. 10.

²¹ Rita Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema, *age*, s. 194.

²² Maarif Vekaleti, *age*, s. 10.

²³ Bkz. Neda Armaner, *age*, 21-23.

²⁴ Bkz. James Forsyth, “Sigmund Freud”, Çev. Metin Güven, *Psikolojik Din Kuramları* içinde (Mustafa Ulu, Edt), Kimlik Yayınları, Kayseri, 2017, s. 2.; Rita Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema, *age*, s. 193, 460; Maurice Reuchlin, *Psikoloji Tarihi*, Çev. Selmin Evrim, Anıl Yayınevi, 1964, s. 63; Pierre Debray-Ritzen, *Freud Skolastiği*, Çev. A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

²⁵ Jerry M. Burger, *Kişilik*, Çev. İnan Deniz Erguvan Saroğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 71-83.; Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, Çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 566-569.

kullanılmaktadır.²⁶ Schultz ve Schultz tarafından kaleme alınan kitabın Türkçe çevirisinde²⁷ kavramın bilinçaltı şeklindeki kullanımı yer almaktadır. Kitapta Eduard von Hartmann'ın eserinin adı *Bilinçaltı Felsefesi* olarak çevrilmiştir²⁸, oysaki eserin İngilizce adı *Philosophy of the Unconscious*'tir²⁹. Bu da kavramın çeviri sırasında değiştirilmiş olduğunu göstermektedir.

Freud'un kendi eserlerinde kavramın nasıl kullanıldığını incelemek, kavramın doğru kullanımını bulmak açısından başvurulabilecek en kısa yol gözükmektedir. Freud'un psikanaliz alanındaki ilk kitabı Breuer'le birlikte 1895 tarihinde kaleme aldığı *Studies on Hysteria* (Histeri Üzerine Çalışmalar) adlı eserdir. Bu tarihten sonra Freud çok sayıda kitap, makale ve deneme kaleme almıştır. Bunlara ilaveten birçok kişiyle yazışmış ve mektuplarında kendi teorisinden bahsetmiştir. Freud'un gerek kitapları, gerek makaleleri ve gerekse mektuplarının büyük kısmı günümüzde yayın olarak elimizdedir. Freud'un farklı yazıları bazen farklı isimlerle bir araya getirilip yayınlanmıştır. Örneğin Freud'un din hakkındaki eserlerinin bir araya getirilmesiyle *Dinin Kökenleri* adlı Türkçe bir kitap yayınlanmıştır.³⁰ Yine *The Interpretation of Dreams, Origins of the Psychoanalysis, Beyond the Pleasure Principle* gibi çalışmaların bir araya getirilmesiyle *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology* (Genel Psikolojik Teori: Metapsikoloji Yazıları) adlı eser yayınlanmıştır.³¹

Freud'un Türkçeye çevrilen çalışmalarına bakıldığında bunların büyük çoğunluğunda kavramın bilinçdışı³² şeklinde, bir kısmında ise her iki şekilde

²⁶ Anna Freud, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, Çev. Yeşim Erim, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 25; Louis Breger, *Freud: Görüntünün Ortasındaki Karanlık*, Çev. Aslı Biçen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 188-189.

²⁷ Bkz. Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age.

²⁸ Bkz. Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age, s. 569.

²⁹ Bkz. Eduard von Hartmann, *Philosophy of the Unconscious*, Routledge, London, 2014.

³⁰ Bkz. Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999.

³¹ Bkz. Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, Philip Rieff (Edt.), Collier Books, New York, 1963.

³² Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, Çev. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul, 1993; Sigmund Freud, *Dinin kökenleri*, age, s. 15-21; Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu I*, Çev. Emre Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul, 1996, s. 200; Sigmund Freud, *Musa ve Tektanrılı Din*, Çev. Oya Kasap, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 126-129; Sigmund Freud, *Olgu Öyküleri I*, Çev. Ayhan Eğrilmez, Payel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 30; Sigmund Freud, *Olgu Öyküleri II*, Çev. Ayhan Eğrilmez, Payel Yayınları, İstanbul, 1996, s. 17; Sigmund Freud, *Psikanaliz*, Çev. Tahsin Büyükkören, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 52-65; Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12; Sigmund Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, Çev. Kamuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 1993; Sigmund Freud, *Hayatım ve Psikanaliz*, Çev. Selmin Evrim, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 5; Sigmund Freud, *Psikanalize Dair Beş Ders*, Çev. Mustafa Şekip Tunc, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul s. 43; Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 22-23; Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki

kullanıldığı görülmektedir.³³ Aynı eserin farklı çevirilerinde kavramların farklı şekilde Türkçeye aktarıldıkları da görülmektedir. Örneğin ilk versiyonu 1900 yılında yayınlanan *The Interpretation of Dreams* (Rüyaların Yorumu) adlı eserde kavram uncounscious³⁴ şeklinde kullanılmış olmasına rağmen, Türkçe çevirilerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Eserin bir çevirisinde kavram “bilinçdışı”³⁵ şeklinde kullanılmışken, bir diğer çeviride aynı kavram “belirsiz olan”³⁶, “bilinçsiz” ve “bilinçdışı”³⁷ olmak üzere üç ayrı biçimde çevrilmiştir. Freud’un 1920’de yayınladığı *Dream Psychology* (Rüya Psikolojisi) adlı eserine bakıldığında yine bilinçdışı³⁸ kavramıyla karşılaşılmaktadır. 1901 tarihinde Freud *The Psychopathology of Everyday Life* (Gündelik Hayatın Psikopatolojisi) adlı eserini yayınlamıştır. Eserde bilinçaltı kavramı kullanılmamakta, bunun yerine bilinçdışı kavramı kullanılmaktadır.³⁹ Oysa eserin Türkçe çevirilerinde her iki kavrama da rastlanmaktadır.⁴⁰ Türkçe çeviride uncounscious kavramı bazı yerlerde bilinçaltı, bazı yerlerde ise bilinçdışı şeklinde kullanılmıştır.

Freud’un 1905 yılında kaleme aldığı bir eserinin ismi doğrudan bilinçdışı kavramını içermektedir. *Jokes and their Relations to the Unconscious* (Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri) adlı eserinde Freud, bilinçaltı kavramını hiç kullanmamıştır. Buna karşın bilinçdışı kavramıyla, zihnin bilinçli olmayan kısmında yer alan içeriğin esprilerde kendilerini nasıl dışa vurduklarını anlatmaya çalışmaktadır.⁴¹ Aynı yıl Freud’un cinsellikle ilgili çalışmalarına rastlamaktayız. Örneğin Freud’un *Cinsiyet*

Yayımları, Ankara, 1999, s. 44, 139; Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, age, s. 36; Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, Çev. Emre Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 194; Sigmund Freud, *Olgu Öyküleri I*, age, s. 66; Sigmund Freud, *Olgu Öyküleri II*, age, s. 66.

³³ Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, Çev. Muammer Sencer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 129-130; Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, Çev. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul, 2013; Sigmund Freud, *Psikanaliz ve Uygulama*, Çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 1995; Sigmund Freud, *Rüya Yorumları-I*, Çev. Akın Kanat, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2010, 190-212; Sigmund Freud, *Metapsikoloji - 1*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 25-29; Sigmund Freud, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, Çev. Şemsa Yeğin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, s. 55-56.

³⁴ Sigmund Freud, *The Interpretations of Dreams*, Trans. James Strachey, Basic Books, Neew York, 2010, s. 174-193.

³⁵ Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu I*, age, 1996, s. 200-309.

³⁶ Sigmund Freud, *Rüya Yorumları-I*, age, s. 185.

³⁷ Sigmund Freud, *Rüya Yorumları-I*, age, s. 190.

³⁸ Sigmund Freud, *Dream Psychology: Psychoanalysis for Beginners*, Trans. M.D. Eder, The James A. McCann Company, New York, 1920, s. 114.

³⁹ Bkz. Sigmund Freud, *Psychopathology of Everyday Life*, Trans. A.A. Brill, T. Fisher Unwin Ltd, London, 1922, s. 33-34.

⁴⁰ Sigmund Freud, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, age, s. 55-56.

⁴¹ Sigmund Freud, *Jokes and Their Relation to The Unconscious*, Trans. James Strachey, W.W. Norton & Company, New York, 1990.

Üzerine adlı eserin İngilizce versiyonundaki⁴² Almandan yapılan bu çeviri Alman psikolog Herman Westerkind tarafından edit edilmiştir, kavram bilinçdışı şeklinde kullanılmıştır.⁴³ Eserin 1944 tarihli Türkçe çevirisine bakıldığında kavramın bilinçdışı (şuur dışı) şeklinde kullanıldığını ve aynı kullanımın 1993 tarihli Türkçe çeviride⁴⁴ korunduğu görülmüştür. *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar* adlı Türkçe çeviride “hiç-bilinç (bilinç-altı)” şeklinde bir kullanıma rastlanmaktadır.⁴⁵ Kavram “hiç-bilinç” diye kullanılmış ve hemen yanında parantez içinde “bilinç altı” kavramına yer verilmiş. Eserin İngilizce versiyonuna bakıldığında ise kavramın *unconscious*⁴⁶ şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Aynı eserin farklı bir çevirisinde ise kavramın Türkçeye “bilinçsiz”⁴⁷ şeklinde çevrildiği tespit edilmiştir.

Freud’un en meşhur eserlerinden biri, 1913 yılında kaleme adlı *Totem and Taboo* (Totem ve Tabu) adlı kitabıdır. Bu eserin İngilizce versiyonuna bakıldığında kavramın *unconscious*⁴⁸ şeklinde kullanıldığı görülür ve *subconscious* kavramına rastlanmaz. Bu eserin Türkçe çevirisinde ise kavram zaman zaman “bilinçdışı” zaman zaman da “bilinçli olmayan” şeklinde çevrildiği görülmektedir.⁴⁹ Freud’un çok sayıda çalışmasının derlenmesiyle oluşan *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology* (Genel Psikolojik Teori: Metapsikoloji Yazıları) adlı çalışmaya bakıldığında yine bilinçaltı kavramına rastlanmamakta, bilinç dâhilinde gerçekleşmeyen zihinsel süreçleri ifade etmek için bilinçdışı kavramı tercih edilmektedir. Hatta bu çalışmada, daha önce 1915 yılında *Internationale Zeitschrift für Ärztliche Psychoanalyse* (Uluslararası Tıbbi Psikanaliz Dergisi) adlı dergide yayınlanan, *The Unconscious* (Bilinçdışı) adlı makale bir bölüm olarak bulunmaktadır.⁵⁰ *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology* adlı eserin bir kısmı Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Eserde geçen *unconscious* kavramlarının Türkçe çeviride bazı yerlerde “bilinçaltı” ve bazı yerlerde de “bilinçsiz” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.⁵¹ İngilizce eserde kavramın Almanca orijinaline de yer

⁴² Sigmund Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality*, Trans. Ulrike Kistner, Verso, London, s. 80.

⁴³ Sigmund Freud, *Tenasül Psikolojisi*, Çev. Mithat Enç, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 82.

⁴⁴ Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, s. 83.

⁴⁵ Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, s. 47.

⁴⁶ Sigmund Freud, *Three Essays on the Theory of Sexuality*, s. 24.

⁴⁷ Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, s. 30.

⁴⁸ Sigmund Freud, *Totem and Taboo*, Trans. James Strachey, Routledge, London, 2004, s. 18-19.

⁴⁹ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, age, s. 22-23.

⁵⁰ Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, 1963, s. 116.

⁵¹ Sigmund Freud, *Metapsikoloji - 1*, s. 27-29.

verilmiştir ve Freud'un kullandığı kavramın bilinçdışı (*unbewusste*) olduğu anlaşılmaktadır.⁵²

A General Introduction to Psychoanalysis (Psikanalize Genel Bir Giriş) veya Türkçede yaygın bilinen adıyla *Psikanalize Giriş Dersleri* adlı eserine bakıldığında, Stanley Hall tarafından İngilizceye çevrilen ve 1920 gibi oldukça erken bir tarihte basılan eserde yalnızca *unconscious*⁵³ kavramının kullanıldığı görülmektedir. Eserin Türkçe çevirisinde *unconscious* kavramı bazı yerlerde "bilinçsiz" ve bazı yerlerde de "bilinçdışı" şeklinde çevrilmiştir.⁵⁴ 1920'ye geldiğinde Freud *Beyond the Pleasure Principle* (Haz İlkesinin Ötesinde) adlı eserini yayınlamıştır. Çalışmaya baktığımızda bilinçaltı kavramına rastlanmamakta ve bu eserde bilinçdışı kavramı sık sık kullanılmaktadır. Freud burada bilinçdışının bastırılmış olan şey olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁵⁵

Freud'un geç dönem eserleri incelendiğinde yine bilinçdışı kavramının kullanıldığı görülmektedir. *Civilization and Its Discontents* (Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları) adlı eserin İngilizcesinde kavram bilinçdışı şeklinde kullanılmıştır.⁵⁶ Eserin Türkçe çevirilerinde farklı kullanımlar vardır. Bir çeviride kavram "bilinçsiz"⁵⁷ şeklinde, başka bir çeviride ise "bilinçdışı"⁵⁸ şeklinde kullanılmıştır. *Moses and Monotheism* (Musa ve Tektanrılı din) adlı eserin İngilizcesinde kavramın yine bilinçdışı⁵⁹ şeklinde kullanıldığı ve kavramın Türkçeye "bilinçsiz" olarak çevrildiği tespit edilmiştir. Bazı çevirilerde ise kavram bilinçdışı şeklinde kullanılmıştır.⁶⁰ Freud, saplantılı davranışları ele aldığı *Obsessive Actions and Religious Practices* (Saplantılı Davranışlar ve Dini Pratikler) adlı çalışmasında yine

⁵² Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, 1963, s. 116.

⁵³ Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, Trans. G. Stanley Hall, Boni and Liveright Publishers, New York, 1920, s. 7, 90.

⁵⁴ Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, s. 44.

⁵⁵ Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, Trans. James Strachey, W.W. Norton & Company, New York, 1961, s. 12.

⁵⁶ Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents*, Trans. James Strachey, W.W. Norton Company, New York, 1962, s. 50, 82.

⁵⁷ Sigmund Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 17.

⁵⁸ Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, age, s. 60; Sigmund Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*, Çev. Veyssel Atayman, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 108

⁵⁹ Sigmund Freud, *Moses and Monotheism*, Trans. Katherine Jones, Hogarth Press, Hertfordshire, 1939, s. 153.

⁶⁰ Sigmund Freud, *age*, s. 147.

yalnızca bilinçdışı kavramını kullanmıştır.⁶¹ Eserin Türkçe versiyonunda da kavramın bilinçdışı şeklinde çevrildiği görülmektedir.⁶²

Freud'un eserlerine genel olarak bakıldığında açıkça görülmektedir ki kavram bilinçdışı şeklinde kullanılmaktadır. Freud'un 1905 ile 1920 yılları arasında kaleme aldığı çok sayıdaki vaka analizi incelendiğinde bunlarda da bilinçdışı kavramıyla karşılaşmaktayız. Fakat Türkçe çevirilerde böyle bir bütünlük görülmemektedir. Bazı eserlerde kavramın İngilizce orijinalde *unconscious* şeklinde geçmesine rağmen Türkçeye bilinçaltı olarak çevrildiği, bazılarında ise kavramın "bilinçsiz" ve benzeri şekillerde çevrildiği görülmektedir. Bu da bize Türkçe kullanımlarda genel olarak çeviriden kaynaklanan bir sorun olduğuna dair fikir vermektedir.

Freud üzerine derinlemesine araştırma yapıldığında çok az bilinen daha erken tarihli çalışmalarına rastlamak mümkündür. Örneğin Freud'un 1893 tarihli Fransızca yayınlanan *Quelques Considérations Pour Une Étude Comparative des Paralysies Motrices Organiques et Hystériques* (Organik ve Motor Paralizin Karşılaştırmalı Bir Çalışması İçin Bazı Hususlar) adlı bir çalışması vardır. Bu esere bakıldığında Freud'un burada bilinçaltı kavramını kullandığı görülmektedir. Freud şöyle demektedir: "İzlenim bilinçaltında (*le subconscient*) kaldığı zaman, onu yok etmek imkânsızlaşır."⁶³ Hatta muhtemelen Freud'un bilinçli olmayan zihinsel süreçleri ifade etmek için kullandığı ilk kavram budur. Görüldüğü gibi her ne kadar eserlerinin hemen hepsinde bilinçdışı kavramına rastlansa da ilk dönem çalışmalarında bilinçaltı kavramıyla karşılaşmak mümkündür. Konuya açıklık getirmek için, bilinçaltı ve bilinçdışı kavramlarının ve Freud'un psikolojinin tarihsel gelişimini ele almak faydalı olacaktır.

Bilinçdışı/Bilinçaltı Kavramının Gelişimi

Zihnin dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve aslında davranışlarımızın bu dinamik içsel etmenler neticesinde ortaya çıktığını iddia eden ve bu içsel etmenleri kendisine konu edinen, bunları anlamlandırmaya çalışan, bireye özgü durumu

⁶¹ Sigmund Freud, "Obsessive Actions and Religious Practices", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, James Strachey (Edt), Volume IX (1906-1908): Jensen's 'Gradiva' and Other Works, 1907, ss. 115-128

⁶² Sigmund Freud, "Saplantılı Eylemler ve Dini Uygulamalar", *Dinin Kökenleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 36.

⁶³ Sigmund Freud, "Quelques Considérations Pour Une Étude Comparative des Paralysies Motrices Organiques et Hystériques", *Archives de Neurologie*, N. 77, ss. 29-43, 1893, s. 43.

çözümlemeye çalışan yaklaşıma dinamik psikiyatri (*dynamic psychiatry*) denilmektedir. Dinamik psikiyatri zihinsel süreçleri ele alırken, bilincinde olmadığı bir takım zihinsel süreçleri de öngörmüştür. Freud bu yaklaşımın en meşhur temsilcisidir. Ancak bilincin dışını keşfeden ilk kişi Freud değildir.⁶⁴ Freud'u özgün kılan şey zihnimizin bilinçli olmayan alanını nasıl araştıracağımızı bulmasıdır.⁶⁵

Bilincin dışına ilişkin kavramsallaştırmanın temelde iki koldan yürüdüğünü söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi felsefedir. Birçok filozofta kavramın ele alındığı, tartışıldığı görülebilir. Felsefecilerin kavramı metafiziksel bir anlamda ele aldıklarını söylemek mümkündür. İkinci kol ise tıptır. Psikolojik rahatsızlıkların tedavisi için tarih boyunca geliştirilen bazı yöntemler, nörologları ve psikologları zamanla böyle bir alanın varlığını kabule götürmüştür. İki kolun birbirinden bağımsız ilerlediği elbette düşünülemez. Kavramın filozoflarca ele alınması, tartışılması, doktorların veya özelde nörologların yaklaşımlarına etki etmiştir. Kavramın tarihsel gelişimi, bu açıdan, iki koldan ele alınmalıdır.

Bazı araştırmacılar, zihnin bilincinde olmadığı kısma ilk dikkati çeken ismin Platon (MÖ-d.424/423-ö.348/347) olduğunu söylerken⁶⁶, bazıları konu hakkındaki detaylı görüşlerin ilk kez René Descartes'ta (d.1596-ö.1650) olduğunu söylemektedir.⁶⁷ Daha fazla kabul gören görüş ise bilinçdışı kavramını ilk kullanan kişinin Gottfried Wilhelm Leibniz (d. 1646-ö.1716) olduğu yönündedir.⁶⁸ Mustafa Şekip Tunç, Freud'un *Hayatım ve Psikanaliz* adlı eserinin Türkçe çevirisine yazdığı önsözde, ruhun bilinç (şuur) ile bir görülmesi fikrinin Descartes'a dayandığını Leibniz'in ise buna ilaveten, ruhta bilincin yanı sıra bilinçdışının (gayrişuur) bulunduğunu belirttiğini aktarır. Tunç, bundan ötürü bilinçdışının kâşifi olarak Leibniz'i görür.⁶⁹ Bazı filozoflara baktığımızda bir dönem, düşünmek ile algılamak bir tutulmuştur. Yani algımıza konu olduğu sürece bir şey zihnimizde yer eder şeklinde yaygın bir kabul oluşmuştur.⁷⁰ Bu bakış açısına Leibniz itiraz etmiştir. Leibniz algılamayı idraktan ve bilinçten ayırmamız gerektiğini söylemektedir.

⁶⁴ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age, s. 567; İsmail Ersevîm, age, s. 182-183; Henri F. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*, Fontana Press, London, 1994, s. 3.

⁶⁵ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age, s. 567-569.

⁶⁶ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age, s. 567.

⁶⁷ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age, s. 567; İsmail Ersevîm, age, s. 182-183.

⁶⁸ Yılmaz Özakpınar, age, s. 32.

⁶⁹ Sigmund Freud, age, s. 5.

⁷⁰ Eduard von Hartmann, age, s. 45.

Leibniz'in bu konudaki en önemli iddiası, bilincinde olmadığımız algılarımızın var olduğudur ve bu noktada Kartezyenlerin yanıldığını söylemektedir.⁷¹

Leibniz'den sonra Johann Friedrich Herbart (d.1776-ö.1841), bir matematikçi olarak bilincin farklı dereceleri olduğunu ve bunların arasındaki ilişkinin matematiksel olarak hesaplanabileceğini düşünmüştür. Düşünceler arasındaki belirginlik düzeyi, daha belirgin olanın diğerini bastırmasına neden olur ve bazı düşünceler bilincin dışına itilir. Herbart, bazı düşüncelerin diğerlerinin bilince gelmesine mani olduğunu düşünmüştür. Herbart bilinç eşiği (*limen of consciousness*) kavramını geliştirmiştir. Buna göre eşiğin altındakiler bilinç düzeyinde değildir. Yine Herbart'ta Freud'un önemli kavramlarından birinin ilk prototipini görmek mümkündür: engellenmiş fikirler (*inhibited ideas*). Tıpkı Freud'un ifade ettiği gibi Herbart, engellenmiş fikirlerin bilinç eşiğinin altında olduklarını söylemektedir. Bu fikirleriyle Herbart'ın Freud'u etkilediği düşünülmektedir.⁷²

1869'da Eduard von Hartmann (d.1842-ö.1906), *Philosophy of Unconscious* (Bilinçdışı Felsefesi) adlı eserini kaleme almıştır ve kavram Avrupa'da oldukça popülerlik kazanmıştır. Hartmann bilinçdışı kavramının gelişimini ele aldığı anda aslında bu kavramın Leibniz, Kant, Fichte ve Schelling'de dar çerçevede de olsa ele alındığını dile getirmektedir. Örneğin Kant açık ve belirsiz (*obscure*) fikirler ayrımı yapmaktadır. Belirsiz fikirler bilinçdışı fikirlerdir. Bilinçdışı kavramını yine açık bir şekilde Schelling'de görmekteyiz. Fichte'nin "bilinçlilik olmaksızın sağlam bilgi" diye isimlendirdiği olguyu Schelling bilinçdışı kavramıyla karşılaşmıştır. Schopenhauer'a geldiğinde ise irade (*the will*) kavramıyla karşılaşmaktayız ki Hartmann'ın ifade ettiği gibi bu aslında "bilinçdışı irade"dir (*unconscious will*).⁷³Hartmann, bilinçli olmayan süreçleri ifade etmek için sıfat olarak kullanılan bilinçdışı kelimesini kavramsallaştırmış ve bir isim olarak (*the unconscious*) bize sunmuştur. Hartmann, bilinçdışı istem ve düşünceleri doğrudan bu kavramla ifade etmiştir.⁷⁴ Bilinçdışının en önemli tezahürü içgüdüdür.⁷⁵ İçgüdü, bilinçli olmaksızın amaca dönük gerçekleşen harekettir. Bu hareket bir refleksin sonucudur.⁷⁶

⁷¹ Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz, "The Monadology", in *The Rationalists*, Trans. George Montgomery, Anchor Books, New York, 1960, s. 456-457.

⁷² Yılmaz Özakpınar, age, s. 37; Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, age, s. 568.

⁷³ Eduard von Hartmann, age, s. 47-54.

⁷⁴ Eduard von Hartmann, age, s. 36.

⁷⁵ Eduard von Hartmann, age, s. 65.

⁷⁶ Eduard von Hartmann, age, s. 94.

Hartmann, bilinçdışı iradenin omuriliğin (*spinal cord*) bir fonksiyonu olduğunu düşünmektedir. Tüm refleks hareketler aslında bilinçdışı bir istemle gerçekleşmektedirler. Ya da diğer bir ifadeyle refleks hareketlerde bilinçdışılık vardır.⁷⁷ Görüldüğü gibi felsefe tarihinde, özellikle de Alman idealist geleneğinde bilinçdışı kavramına rastlanmaktadır. Fakat Hartmann'a kadar "bilinçdışı" kavramının daha metafiziksel bir anlam taşıdığı söylenebilir.⁷⁸ Aynı şekilde Ellenberger'e göre de dinamik psikiyatrinin varsayımları aslında eski bir düalizmdir, yani dinamik psikiyatri temelde metafiziksel bir anlayıştır.⁷⁹ Hartmann kavramı oldukça materyalistik bir bakış açısıyla ele almış ve daha sonra da Freud kavramı psikolojik bir içerik kazandırarak kullanmıştır.

Felsefede bu tartışma yürütülürken diğer tarafta psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Ellenberger'e göre modern anlamda dinamik psikiyatrinin başlangıç noktası olarak 1775 yılı seçilebilir. Bu tarih, Doktor Franz Anton Mesmer (d.1734-ö.1815) ile şeytan çıkartıcı Johann Joseph Gassner (d.1727-ö.1779) arasındaki çatışmanın yaşandığı tarihtir. Gassner, bazı psikolojik rahatsızlıkları şeytan çıkarma ritüeliyle ortadan kaldırdığını iddia etmiş ve döneminde oldukça popüler olmuştur. Mesmer ise rasyonel ve bilimsel bilgiyi temsil etmektedir ve şeytan çıkarma yöntemine karşı manyetizm yöntemini geliştirmiştir.⁸⁰ Modern bilimsel paradigma içinde, psikolojik rahatsızlıkları tedavi etmek için bir metod geliştiren ilk kişinin Mesmer olduğu iddia edilebilir. Bu nedenle Ellenberger Mesmer'i şeytan çıkarmaktan modern dinamik psikiyatriye geçişteki dönüm noktası olarak nitelendirmektedir. Mesmer hastalarını mknatıslarla tedavi etmeye çalışmıştır. Ancak bu yöntem dönemin tıp dünyası tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır ve daha sonra reddedilmiştir.⁸¹ Fakat Mesmer, ileride Freud'un gireceği yeni bir kapıyı aralamıştır. İlkel formlardan başlamak üzere dinamik psikiyatri zaman içinde şeytan çıkarmaktan manyetizme evrilmiş, 19. yüzyıla gelindiğinde manyetizmden hipnoza geçmiş ve modern bir form kazanmıştır. Daha sonra ise hipnozdan modern dinamik psikiyatri okulları doğmuştur.⁸² Ancak bu geçiş kolay olmamıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık katı pozitivizm

⁷⁷ Eduard von Hartmann, *age*, s. 82.

⁷⁸ Eduard von Hartmann, *age*, s. 35.

⁷⁹ Henri F. Ellenberger, *age*.

⁸⁰ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 53.

⁸¹ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 57-62.

⁸² Henri F. Ellenberger, *age*, s. 48.

etkisini hissettirmiş ve manyetizm ve hipnoz gibi yöntemler reddedilir olmuştur. Bu dönemde hâkim anlayış, bu tür rahatsızlıkların nörolojik olduğudur ve bilinçdışı kavramının nörolojik bir bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Wilhelm Griesinger (d.1817-ö.1868), 1867 yılında kaleme aldığı *Mental Pathology and Therapeutics* (Zihinsel Patoloji ve Tedavisi) adlı eserinde ruhsal bozuklukların nedenlerini tartışırken zaman zaman bilinçdışı (*unconscious*) ve bastırma (*repression*) kavramlarını kullanmıştır. Bu eserinde yazar, marazi acı veren duyguların bastırıldığından bahsetmektedir. Bilinçdışı kavramını ise zihnin bir yönünü ifade etmek yerine bir sıfat olarak, hastaların belli zaman dilimlerinde bilinçlerinin yerlerinde olmaması anlamında kullandığı görülmektedir. Griesinger'i Freud'dan ayıran en önemli noktalardan biri ise onun ruhsal hastalıkları beyinden kaynaklanan bozukluklar olarak görmesi ve salt nörolojik bir yaklaşım sergilemesidir.⁸³ Bir fizyolog olan William Benjamin Carpenter'ın (d.1813-ö.1885) 1874'te yayınladığı *Principles of Mental Physiology* (Zihinsel Fizyolojinin İlkeleri) adlı eseri, fizyoloji ile psikolojiyi bir araya getirmeye çalışan, 19. yüzyılın pozitivist bakış açısını klasik biçimde yansıtan eserlerden biridir. Konumuz açısından eserin en önemli özelliklerinden biri ise eserde bir bölüm olarak ele alınan "bilinçdışı beyin faaliyeti" (*unconscious cerebration*) kavramıdır. Carpenter, beyin faaliyetlerinin tamamının farkında olmadığını, bir kısmının farkındalık dışında gerçekleştiğini, aynı şeyi hatıralar için de söyleyebileceğimizi belirtmektedir.⁸⁴ Fakat Carpenter'ın kullandığı anlamıyla bilinçdışı, aslında subliminal bilinçlilik anlamındadır ve Freud'un terminolojisinde bilinçöncesine tekabül eder.

Bilim dünyası hipnoza mesafeli durmaya çalışsa da bunu uzun süre başaramamıştır. Ellenberger'in ifadesiyle hipnotizma, bilinmeyen zihne giden kral yoludur. Hipnoz kelimesi, Yunanca uyku anlamına gelen *hypnos* kelimesinden türetilmiştir. Hastaların tedavi sırasında uyumasını gözlemleyen manyetizmacılar buna manyetik uyku derken, diğer bazı düşünürler buna yapay uyurgezerlik (*artificial somnambulism*) demişlerdir ve nihayetinde 1843 yılında James Braid (d.1795-ö.1860) tarafından bu fenomene hipnotizm adı verilmiştir.⁸⁵

⁸³ Wilhelm Griesinger, *Mental Pathology and Therapeutics*, New Sydenham Society, London, 1867, s. 36, 186.

⁸⁴ William Benjamin Carpenter, *Principles of Mental Physiology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 515-543

⁸⁵ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 112.

Dinamik psikiyatri denildiğinde akla gelen okullardan biri Nancy diğeri ise La Salpêtriére'dir. Daha organize bir okul olan La Salpêtriére'nin başında nörolog Jean-Martin Charcot (d.1835-ö.1893) vardır. 1870 ile 1893 yılları arasında Charcot, zamanının en büyük nöroloğu kabul edilmiştir. 1862'de hastanenin bir biriminin başına geçmiş, 1866'dan itibaren psikolojik rahatsızlıklar ile ilgili dersler vermeye başlamış ve birçok vaka inceleme şansı olmuştur. Charcot burada özellikle histeri vakalarıyla ilgilenmiş ve 1878 yılından 1882'ye kadar hipnozu bu vakalarda kullanmıştır. Charcot histerik felcin sebebinin hastanın fiziksel yapısıyla ilgili olmadığını, hastanın muhafaza ettiği hatıralarla ilgili olduğunu düşünmüştür. Eğer hastanın hatıralarını düzeltmek veya değiştirmek mümkün olursa o zaman psikolojik sorunlar da ortadan kalkacaktır. Histerinin felç gibi ciddi semptomlarını hipnoz ile tedavi etmesi bilim dünyasında çarpıcı bir karşılık bulmuştur. Çalışmalarını 1882'de Bilimler Akademisi'ne sunmuş ve böylece bilim çevrelerinde hipnozun kabul görmesini sağlamıştır. Konumuz açısından Charcot'nun en önemli katkılarından biri, kaybolan anların hipnoz esnasında geri getirilebileceğini göstermiş olmasıydı. "Yerleşik fikirler" in bazı nevrozların sebebi olduğunu söylemesi de bir bakıma bilinçdışının varlığına işaret eder.⁸⁶ Freud 1885-1886 yıllarında Charcot'nun öğrencisi olmuştur.⁸⁷ Freud, histerinin açıklanmasında psikolojik bakış açısını Charcot'ya borçlu olduğumuzu söylemekte ve Charcot'nun yolunu takip ettiğini belirtmektedir.⁸⁸ Ancak bu semptomların neden devam ettiği konusunda yeni açıklamalara ihtiyaç duyduğumuz gerçeğiyle de yüzleşmiştir.

Charcot'nun yanı sıra o dönemde hipnozu uygulama cesareti gösterenlerden biri de Auguste Ambrosie Liébeault'tur (d.1823-ö.1904). Liébeault, Nancy'de bir evde hasta kabul etmeye başlamıştır. Bu yöntemi eleştiren Hippolyte Bernheim (d.1840-ö.1919), 1882 yılında Liébeault'u ziyaret edip onun fikirlerini ve yöntemlerini çürütmek istemiş, ancak bu ziyaretten sonra onun bir öğrencisi ve takipçisi olmuş ve Nancy Okulunu ikinci önemli okul haline getirmiştir. Bernheim hocasının yöntemini revize etmiş ve başarılı sonuçlar elde etmiştir.⁸⁹ Bernheim çalışmalarını 1886'da yayınladıktan sonra, hipnozun bir diğer meşhur uygulayıcısı

⁸⁶ Louis Breger, *age*, s. 108-109; Henri F. Ellenberger, *age*, s. 89-91; İsmail Ersevimi, *age*, s. 97-99; Maurice Reuchlin, *age*, s. 74-75; Neda Armaner, *age*, s. 25-35.

⁸⁷ Maurice Reuchlin, *age*, s. 76.

⁸⁸ Josef Breuer ve Sigmund Freud, "Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene", *Neurologischen Centralblatt*, Nr. 1 und 2, 1893.

⁸⁹ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 86-87.

olan Charcot ile görüş farklılıkları oluşmuştur. Bernheim'e göre hipnoz yalnızca histeri vakalarına uygulanabilen bir yöntem değildir. Aslında gerçekleşen şey bir tür "telkin"dir (*suggestion*). Telkine açıklık, bir fikri bir davranışa dönüştürmeye uygunluk anlamındadır ve bazı insanlar bu anlamda telkine açıktır. Sadece uyku halinde değil, uyanıkken de bu insanlara telkinde bulunulabilir.⁹⁰ Zamanla hipnozu azaltarak aslında aynı sonucun uyanıklık halinde de elde edilebileceğini ortaya atmış ve telkin (*suggestion*) yöntemini kullanmaya başlamıştır. Bu, psikoterapi için bir dönüm noktası olmuştur.⁹¹ Freud, Nancy'yi sıkça ziyaret eden isimlerden biriydi ve Bernheim ile haftalar süresince zaman geçirirdi.⁹² Freud Bernheim'in yanında yaptığı çalışmalarda, hipnozun geçici bir çözüm olduğunu ve tam manasıyla hastanın hatıralarına ulaşmanın mümkün olmadığını anlamıştır.⁹³

Théodule Armand Ribot (d.1839-ö.1916), amnezi üzerine çalışmalar yapmış bir diğer Fransız psikologdur. Ribot, varlığını sezemediğimiz bir takım zihinsel süreçlerden bahsetmektedir ki burada aslında bilinçdışı kavramına bir işaret söz konusudur. Nitekim daha sonra 1896 yılında kaleme aldığı *Le Psychologie des Sentiment* (Duygu Psikolojisi) adlı eserinde Freud'un bilinçdışı ile ilgili bazı fikirlerine katıldığı anlaşılmaktadır. Freud'u en çok etkileyen isimlerden biri, Ribot'un öğrencisi Pierre Janet'dir (d.1859-ö.1947). Janet'nin psikolojiye kazandırdığı kavram dissosiyasyondur ve bu kavram, daha önce de belirtildiği gibi, bilinçli olmayan zihinsel süreçleri ifade etmektedir.⁹⁴ Janet, hocasının telkiniyle Charcot'nun derslerine katılmış ve daha sonra da Charcot'nun bir ekol haline getirdiği La Salpêtriére hastanesinin yönetimini eline almıştır.⁹⁵ Charcot'nun hipnoz çalışmaları Janet'yi oldukça etkilemiştir. 1860 ile 1880 yılları arasında manyetizm ve hipnotizm tıp çevrelerinde şiddetle eleştirilen hatta uygulayıcılarının tıp lisanslarını kaybetme riskini barındıran yöntemler halindeyken Janet, hipnozu gizlice hastalarında uygulamaya başlamış ve başarılı sonuçlar elde etmiştir.⁹⁶ Charcot'nun çalışmalarını devam ettiren Janet 1889'da yayınladığı *L'Automatisme Psychologique* (Psikolojik Otomatizm) adlı kitabında bu tür vakaları ele almış ve hastanın bu tür hatıraları

⁹⁰ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 87.

⁹¹ İsmail Ersevîm, *age*, s. 95-96.

⁹² Henri F. Ellenberger, *age*, s. 88.

⁹³ Maurice Reuchlin, *age*, s. 77.

⁹⁴ Rita Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema, *age*, s. 194.

⁹⁵ Maurice Reuchlin, *age*, s. 66-68.

⁹⁶ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 85.

bilinçli olarak saklamayabileceğini belirtmiştir. Janet, bunların bilinçaltında (*subconscient*) bulunabileceğini söylemiştir.⁹⁷

Janet, dinamik psikiyatriye yeni bir sistem kazandıran ilk kişidir. Çalışmalarıyla Freud'u derinden etkilemiştir. Breuer ve Freud, histeri üzerine yaptıkları çalışmalarında Janet'nin çalışmasına atıfta bulunmaktadırlar.⁹⁸ "Freud, histeri semptomlarının etiolojisinde "bilinçaltı sabit fikirlerin" (Janet'nin terimleriyle) rolünü keşfetmesi bakımından Janet'nin önceliğini kabul eder."⁹⁹ Janet daha sonra bu konuya verdiği önemi azaltmış ve başka konulara yönelmiştir.¹⁰⁰

Freud'un bilinçdışı kavramının geliştirilmesinde Janet'den etkilendiği ama kavramı onun kullandığı anlamın daha ötesine taşıdığı, kendisinin şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır:

Janet'nin şahsına karşı daima hürmet gösterdim: çünkü onun buluşları, daha evvel yapılmış olup daha sonra neşredilmiş olan Breuer'inkilerle, hayli uzun zaman baş başa gitmiştir... Fakat... Janet, hiç de iyi hareket etmedi; fazla liyakat da gösteremedi... Esasen benim gözümden düştüğü gibi, "gayrişuuri" ruhi fiillerden bahsettiği zaman, bu tabirle hiçbir şey kastetmemiş olduğunu, bu tabirin sadece "bir söz gelişinden" ibaret bulunduğunu ileri sürmekle de bizzat kendisi, kendi eserini kıymetten düşürmüş oldu... Psikanaliz de... gayri şuur mefhumunu ciddiyetle ele almak mecburiyetinde kaldı.¹⁰¹

Janet'e göre bilinçlilik hali, merkezi ve aktif bir durumken, bilinçaltı (*subconscious*) periferde yer alan inaktif bir durumdur. İkisi arasında bir temas vardır ve periferal durum belirli koşullarda bilinçli hale gelebilir. Janet, dissosiyasyon teorisi altında bilinç ve bilinçaltı düşüncelerle psikolojik semptomlar arasında bir bağlantı kurmuştur.¹⁰² Freud, Janet ile kendisinin histeri vakaları üzerinden ayrıldıkları noktayı bilinç üzerinden açıklamaktadır. Freud'a göre Janet, histerinin sebebinin bilincin buna güç yetirememesi ve çözülmesi olduğunu söylerken hata etmiştir. Buna karşın Freud'a göre bunun sebebi bilinç ile bilinçdışı arasındaki çatışmadır.¹⁰³

⁹⁷ Maurice Reuchlin, *age*, s. 74-75.

⁹⁸ Maurice Reuchlin, *age*, s. 75; Henri F. Ellenberger, *age*, s. 331.

⁹⁹ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 539.

¹⁰⁰ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 775.

¹⁰¹ Sigmund Freud, *Hayatım ve Psikanaliz*, s. 56.

¹⁰² Paul Brown, Malcolm B. Macmillan, Russel Meares, Onno Van der Hart, "Janet and Freud: Revealing the Roots of Dynamic Psychiatry", *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 30, ss. 480-491, 1996, s. 480.

¹⁰³ Sigmund Freud, *Psikanalize Dair Beş Ders*, *age*, s. 43.

Freud, nevrotik semptomların bilinçaltı düşüncelerin bir dışavurumu olduğunu söylemesiyle bunlara ışık tutması bakımından Janet'e çok saygı duyduğunu söyler. Janet, semptomların bir anlamı olduğunu düşünmüştür. Fakat Janet'den ayrı olarak bunu düşünen ve hatta Freud'a göre bunu ilk keşfeden kişi Josef Breuer'dir (d.1843-ö.1925).¹⁰⁴ Bir fizyolog olan Breuer, Avusturyalı bir nörologdu ve çağdaşı diğer bazı nörologlar gibi histeri vakalarının tedavisinde yeni yöntem arayışları içerisindeydi. En meşhur hastalarından biri, 21 yaşında histeri bozukluğu olan bir genç kızdı: Bertha Pappenheim (Anno O.). Bu vakanın çok sayıda fizyolojik semptomu vardı. Breuer, hastanın kendinden geçtiği zamanlarda bazı garip sesler çıkardığını, mırıldandığı fark etmiş ve bunun üzerine onu hipnoz ederek konuşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine semptomlarda geçici olarak azalma ve rahatlama gözlemlenmiştir. Fakat hipnozla tedavi etme süreci bazı zorluklarla sekteye uğramıştır. Zira hipnoz anında hasta hikayesini anlatmakta zorlanmaktadır. Breuer, hastayla yaptığı görüşmelerde, rahatsızlıkların bir kısmının hastanın hayatındaki olay veya kişilerle ilişkili olabileceğini fark etmiştir.¹⁰⁵ Bunun üzerine "duygusal boşalma" denilen bir yöntemi geliştirmiş ve hipnoz anında hastanın semptomlarla ilişkili olduğu düşünülen olaya odaklanması ve onunla ilgili konuşması istenmiştir. Bertha bu yöntemle "baca temizliği" demiştir.¹⁰⁶1887'nin sonlarına doğru hastalarının tedavisinde Charcot ve Bernheim'den öğrendiği hipnozu kullanan Freud, hipnoz yönteminin de kendi içinde sorunlar barındırdığını görünce daha sonra Breuer'den öğrendiği duygusal boşalma yöntemine başvurmaya başlamıştır.¹⁰⁷ Freud'a özgü bir yöntem olan "serbest çağrışım" yöntemi de aslında duygusal boşalmadan esinlenilmiştir ve bir tür baca temizliğidir.

Freud'un psikanaliz alanındaki ilk kitabı Breuer'le birlikte 1895 tarihinde kaleme aldığı *Studies on Hysteria*¹⁰⁸ (Histeri Üzerine İncelemeler) adlı eseridir. Eser, psikanalizin önemli kavramlarının ilk kez birlikte ele alınması bakımından önemlidir. Kitabın ana konusunu, histeri rahatsızlığı üzerine Freud ve Breuer'in yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır. Özellikle de Anna O vakasının etrafında histeri konusu ele alınır. Freud ve Breuer histeriyi tıbbi olarak açıklanamayan psikolojik

¹⁰⁴ Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, s. 221.

¹⁰⁵ Maurice Reuchlin, *age*, s. 75.

¹⁰⁶ Louis Breger, *age*, s. 136-137.

¹⁰⁷ Louis Breger, *age*, s. 132.

¹⁰⁸ Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, Trans. James Strachey, Basic Books Inc., New York, 1955.

semptomlara yol açan psikojenik süreçler olarak tanımlamışlar ve bunun sebebinin çözümlenmemiş “bilinçdışı” çatışmalar olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰⁹ Freud’un yayınlanmış eserleri içerisinde bilinçdışı (İng. *unconscious*; Alm. *das unbewusste*) kavramının psikanalitik anlamda kullanıldığı ilk eserin bu olduğu tahmin edilmektedir. Bu eserde kavram Anna O vakasıyla ilgili bir çözümlemeye şöyle geçmektedir:

Tüm hastalık boyunca onun iki bilinç durumu yan yana var oldu: birincisi onun ruhsal olarak oldukça normal olduğu ve ikincisi ise hayal ürünlerinin ve halüsinasyonların çokluğu, büyük hafıza boşlukları, inhibisyon ve kontrol eksikliği bakımından bir rüyaya benzetilebilecek bir durumdu... Akşam yapılabilen hipnozların her biri gösteriyordu ki bilinçdışının (*unconscious*) etkisiyle ikinci duruma geçmediği sürece, hastanın zihni açık ve düzenliydi, duyguları ve iradesi normaldi.¹¹⁰

Benzer biçimde bilinçdışı kavramını histeri vakalarıyla ilgili tartışmada şöyle ele almaktadırlar:

Bunlar (bilinçdışı içerik) yalnızca güçlü somatik olaylara neden olmak konusunda değil, aynı zamanda ona uygun etkiyi ortaya çıkarmak ve bağlaşıklık fikirleri ön plana çıkartarak çağrışım sürecini etkilemek konusunda da yeterince şiddetli fikirlerdi ama tüm bunlara rağmen bilincin dışında (*outside conscioussness*) kalmaktaydılar. Onları bilince (*consciousness*) getirmek için hipnoz gerekliydi... Mevcut olmalarına rağmen bilinçdışı (*unconscious*) olan bu tür fikirler, görece küçük canlılık dereceleri nedeniyle değil, ama muazzam yoğunlukları nedeniyle “bilince dâhil edilemez” fikirler olarak tanımlanabilirler... Onların (hastaların) psişik düşünme melekeleri (*psychical ideational activity*) bilinç ve bilinçdışı (*unconscious*) kısımlara bölünmüştür... Bu nedenle zihnin bölünmesinden bahsedebilsek de bilincin bölünmesinden bahsedemeyiz... bu bilinçaltı (*subconscious*) fikirler bilinçli düşünmeden etkilenmez veya onun tarafından düzeltilemez.¹¹¹ Şu bir gerçek ki “bilinçdışı fikirler” (*unconscious ideas*) asla veya çok nadiren ve zar zor uyanık düşünceye girer, ama onu etkilerler.¹¹²

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Breuer ve Freud, histeri rahatsızlığının kaynağının bilincin dışında yer alan fikirlerden kaynaklandığını tespit ederken

¹⁰⁹ David E. Kronemyer, “Freud’s Illusion: New Approaches to Intractable Issues”, *International Journal for the Psychology of Religion*, V. 21, N. 4, ss. 249-275, 2011, s. 261.

¹¹⁰ Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, s. 45.

¹¹¹ Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, s. 225.

¹¹² Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, s. 237.

bilinçdışı kavramını da yavaş yavaş kapsamlı bir şekilde ele almaya başlamışlardır. Öte yandan eserde zaman zaman bilinçaltı kavramı geçmekte ve bilinçdışı kavramıyla benzer anlamda kullanılmaktadır. Örneğin yazarlar, “aslında, hayatımızın tüm gidişatı bilinçaltı fikirlerden sürekli etkilenmektedir”¹¹³ ve “tüm sezgisel faaliyetler, büyük ölçüde bilinçaltında olan fikirlerle yönlendirilir”¹¹⁴ derken bilinçaltı kavramını bilinçdışı kavramıyla çok yakın anlamda kullanmıştır. Her ne kadar bilinçdışı ve bilinçaltı kavramlarını hala bir arada kullanmaya devam etseler de burada dikkat çeken şey, tanımlanan fenomenin bilincin bir parçası olmadığı, yani bilincin gizli ve açık iki kısma bölünmesinin söz konusu olmadığından, buna karşın zihnin bilinçli ve bilinçdışı alanlarının varlığından bahsedildiğidir. Bu ayrım, Freudyen psikolojide ilgili fenomenin bilinçaltı kavramıyla mı yoksa bilinçdışı kavramıyla mı karşılanması gerektiği sorusuna da ışık tutmaktadır. Eserde, psikanalizin en önemli kavramlarından bir diğeri olan “bastırma” (*repression*) kavramına rastlamak mümkündür ve bu kavramdan bahsedilirken yine bilinçdışı kavramıyla birlikte kullanılmaktadır (*repressed into the unconscious*).¹¹⁵

Freud Breuer'den uzaklaştıktan sonra Alman tıp doktoru Wilhelm Fliess'e (d.1858-ö.1928) yakınlaşmıştır. 1897 yılında Fliess'e yazdığı mektupta Freud'un bilinçdışı kavramını geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.¹¹⁶ Fliess ile Freud'un arkadaşlıkları ve mektuplaşmaları 1887 yılında başlamıştır. Bu tarihten itibaren birbirlerine sık sık mektup gönderdikleri bilinmektedir. Bu mektuplarda Freud, Fliess'e teorisinden ve çalışmalarından da bahsetmektedir. Ancak 1896'a kadar bu mektuplarda bilinçdışından bahsedildiği görülmemektedir. İlk kez 1 Ocak 1896 tarihli mektubunda, Fliess'in migrenle ilgili görüşlerinin kendisine yeni bir fikir verdiğini ve teorilerini revize etmesi gerektiğini söylemiş ve bilinçdışı (*unbewusste*) süreçlerden bahsetmiştir.¹¹⁷

Kısaca *Metapsychology* diye adlandırılan eserinde Freud bilinçdışı kavramına nasıl ulaşacağımızı adım adım anlatmaktadır. Freud'a göre, zihnimizde bulunan bazı kavramlar bir süre kaybolup daha sonra onları tekrar oluşturacak bir duyu algısı olmaksızın yeniden ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, ilgili kavramın bu süre

¹¹³ Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, s. 223.

¹¹⁴ Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, s. 223.

¹¹⁵ Josef Breuer ve Sigmund Freud, *Studies on Hysteria*, s. 123.

¹¹⁶ Sonya Rudikof, Freud's Letters, *The Hudson Review*, C. 7, S. 4, 1955, ss. 625-631, s. 627.

¹¹⁷ Jeffrey Moussaieff Masson (Etd.), *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess (1887-1904)*, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 1985, s. 159-160.

zarfında bilincimizde gizil olarak (*latent in consciousness*) bulunduğunu göstermektedir. Ama bu kavramın şimdiki anda zihnimizde bulunmasının ve bilinçte gizli olarak kalmasının ne şekilde gerçekleştiğini pek bilmiyoruz. Gizli olduğu süre zarfında ilgili kavram psikolojik bir nesne olarak var kabul edilebilir mi? Eğer bilinç ile psişeyi aynı kabul ediyorsak, bu soruya hayır yanıtını vermeniz gerekir. Eğer bu kavramın psişede var olduğunu ama bir süre bilinçte yer almadığını söylüyorsak o zaman bilinçdışı bir süreçten de bahsetmemiz gerekecektir. Hipnozla ilgili yapılan çalışmalar, bilincin dışında bir alan olduğunu, yani bilinçte olmayan ama psişede yer alan kavramları hipnoz anında geri çağırmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Freud bilinç ve bilinçdışı ayrımına gitmemiz gerektiğini söyler. Bernheim'in yaptığı deneyler, hipnoz anında kişinin farkında olmadan yani bilinçsizce bir şeyler yapmasının mümkün olduğunu göstermiştir. Histerik bir hastanın zihni bilinçdışı ama aktif fikirlerle doludur ve semptomlar bunlardan kaynaklanır. Bilinç düzeyinde bulunmayan bir psişik nesne, aktif bir şekilde zihinde varlığını devam ettirebilir ve bunlar bireyin günlük yaşamına etki eder. Bu nesnelerin bir kısmını zayıf ve bir kısmını da güçlü olarak nitelemek mümkündür. Yani bu gizli fikirlerin değişik türleri vardır. Fakat, bir fikrin zayıf olduğu için bilinç düzeyine ulaşmadığını düşünmek de ona göre hatalıdır. Çünkü çok güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiği halde bilince ulaşmayan düşünceler olduğu, hipnoz gibi çalışmalar sayesinde, fark edilmiştir. Bir fikrin bilinçdışında yer aldığını söylemek demek, onun bilinç tarafından yakalanamayacağını söylemek demektir.¹¹⁸ Freud, bilinçdışının iki ayrı sistemin bir işlevi olarak bulunduğunu söyler. Yani iki tane bilinçdışı vardır. Birçok psikolog bu ikisini henüz ayırt etmemiş olsa da Freud ikisinin farklı olduğunu söyler. Freud'un ifadeleriyle, birincisi, bilinçdışı (*unconscious*) diye adlandırdığımız, yani bilinçliliğe kabul edilemez olandır (*inadmissible to consciousness*). İkincisi ise bilinçöncesidir (*preconscious*) ki belli şartlarda bilince ulaşabilirler. Bilinçdışında cereyan eden süreçler bilinçöncesi ve bilinç süreçlerinden farklıdır.¹¹⁹ Bilinçöncesi sistem, bilinç ve bilinçdışı sistem arasında bir perde (*screen*) gibidir. Bilinçöncesi, bilince erişimi engellemektedir.¹²⁰ Bilince çok zorlanmadan geçebilene bilinçöncesi aktivite denirken, bilinçten kopuk

¹¹⁸ Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, 1963, s. 116.

¹¹⁹ Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, s. 28.

¹²⁰ Sigmund Freud, *The Interpretations of Dreams*, s. 609.

olarak var olana bilinçdışı aktivite diyebiliriz.¹²¹ Aynı fikirleri Freud'un 6 Aralık 1896 tarihli mektubunda da görmekteyiz. Bilinçdışı ki Freud burada yine *unbewusst* kavramını kullanır, algıların tescil edildiği ikinci bir yerdir ve bunlar bilince erişebilir değildir. Üçüncü bir alan ise bilinçöncesidir (*vorbewusst*) ve belirli durumlarda bunlar bilince ulaşabilir.¹²²

30 Mayıs 1896 tarihli mektubunda, cinsellikle nevrozların ilişkisini kurmaya başladığı görülür. Bu mektubunda kişilik gelişimine ilişkin dönemleri gösteren bir çizim eklemiştir. Yaklaşık dört yaşına kadar cinselliğin bilinçöncesi (*preconscious*) bir pozisyonda olduğunu, 8 ile 10 ve 13 ile 17 yaş aralıklarının geçiş periyotları olduğunu ve bastırmanın en fazla bu aralıklarda meydana geldiğini belirtmektedir. Çizimlerine devam eden Freud, histeri, obsesyonlar ve paranoyanın bu bastırılmadan kaynaklandığını ifade etmektedir.¹²³ Freud'un bir diğer önemli kavramı olan bastırma yavaş yavaş sistemdeki yerini almaya başlamıştır. *Beyond the Pleasure Principle* (Haz İlkesinin Ötesinde) adlı eserde belirtildiği üzere, bilinç ile bilinçdışı arasındaki fark, ego ile "bastırılmış olan" (*the repressed*) arasındaki farktır.¹²⁴ Örneklerle teorisini daha iyi açıklamaya çalışan Freud, fobilerin ve psikonevrozların aslında bilinçdışı içerikle (*unconscious content*) ilgili olduğunu dile getirmektedir.¹²⁵ Aynı şekilde fantaziler de tecrübe edilen şeylerin bilinçdışı bir kombinasyonundan meydana gelmektedir.¹²⁶ Bunlar bilinçdışında bastırma (*repression in the unconscious*) ile oluşmuştur. Bastırma bilinçöncesi ile bilinçdışı arasında olabileceği gibi bilinçdışının kendi sistemi içerisinde de olabilir.¹²⁷ Bastırma, bir düşüncüyü ortadan kaldırmak değil, onu bilince çıkmaktan alı koymaktır.¹²⁸ Bilinçdışının tamamı yalnızca bastırılmış olanlardan ibaret değildir, bastırılmış olanlar onun bir parçasıdır sadece.¹²⁹

Zaman zaman yapısal ve topografik kişilik kuramına dair ilk fikirlere rastladığımız mektuplarda, egonun bilinçle ilgili olduğu ve bilinçdışıyla ilişkisinin

¹²¹ Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, Philip Rieff (Etd.), A Touchstone Book, New York, 1991, s. 33-36.

¹²² Jeffrey Moussaieff Masson (Etd.), age, s. 208.

¹²³ Jeffrey Moussaieff Masson (Etd.), age, s. 186-189.

¹²⁴ Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, age, s. 12.

¹²⁵ Jeffrey Moussaieff Masson (Etd.), age, s. 217, 302.

¹²⁶ Jeffrey Moussaieff Masson (Etd.), age, s. 247.

¹²⁷ Jeffrey Moussaieff Masson (Etd.), age, s. 248.

¹²⁸ Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, 1963, s. 116.

¹²⁹ Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, 1963, s. 116.

nasıl olduğu açıklanmaktadır.¹³⁰ Freud, bilinçöncesi kavramını geliştirdikten sonra topografik kuramını da geliştirmeye başlamış ve bilincin bölümleri ile id, ego ve süper egoyu bir arada açıklamaya çalışmıştır. Bastırılmış olanlar bilinçdışıdır. Öte yandan egonun tamamen bilinçten ibaret olduğu da düşünülemez. Bilinçli olduğu kadar, bilinçli olmaya çık bir yönümüz daha vardır ve buna bilinçöncesi denilmektedir. Ego temelde bilince ait olmakla birlikte onun bazı parçaları bilincin dışındadır. İd ise tamamen bilinçdışıdır. Bu bakımdan id ile egoyu birbirinden ayırmak gerek. İd bizim ilkel güdülerimizi barındırır ve ego bilinçöncesi ile kendisini idden ayırır. Bastırılmış içerik idin kapsamına girmiştir.¹³¹

Freud, psikanalizin ilk vazifesinin nevrozları açıklamak olduğunu söyler. Psikanaliz, direnç, aktarım, bastırma gibi kavramlara getirdiği açıklamalarla, bilinçdışının ve nevrozların genel yapısını ortaya koymuştur.¹³² Freud psişik olanla bilinçli olanı özdeşleştirmeye karşı çıkmış ve bilinçdışı süreçlerin varlığını kabul etmeyi büyük bir bilimsel devrim olarak nitelendirmiştir.¹³³ Bilince ulaşamaz veya bilinç düzeyinde bilinemez olan şeyler için yeni bir terim kullanmak gerektiğini belirten Freud, bu terimi de açıkça “bilinçdışı” olarak belirlemiştir.¹³⁴ 31 Ağustos 1898 tarihli mektubunda şöyle der: “tüm psişik içerik yalnızca bir temsilden ibarettir; tüm psişik süreçler aslında bilinçdışıdır.”¹³⁵ Bunu başka bir eserinde Freud tüm içsel dürtüler bilinçdışı süreçlerdir diyerek tekrar eder.¹³⁶

Bilinçdışı mı Bilinçaltı mı?

Freud’un “bilinçaltı” (*subconscious*) kavramını ilk dönem eserlerinde kullandığı bilinmektedir.¹³⁷ Freud’un bu kavramı, kendi teorisini tam manasıyla geliştirmeden önce Fransız psikoloji geleneğinden ödünç aldığını düşünebiliriz. Fakat buraya kadar yaptığımız incelemeler göstermektedir ki teorisini geliştirdikten sonra Freud’un kullanmayı tercih ettiği kavram bilinçdışıdır.

Hipnoz üzerine yapılan çalışmalar insan zihninin yapısına ilişkin iki görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan birincisi insan zihninin ikili

¹³⁰ Jeffrey Moussaieff Masson (Edt.), age, s. 264.

¹³¹ Sigmund Freud, *Musa ve Tektanrılı Din*, age, s. 131-133.

¹³² Sigmund Freud, *The History of The Psychoanalytic Movement*, Trans. A.A. Brill, The Nervous and Mental Disease Publishing Company, New York, 1917, s. 41

¹³³ Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, s. 7.

¹³⁴ Sigmund Freud, *A General Introduction to Psychoanalysis*, s. 90.

¹³⁵ Jeffrey Moussaieff Masson (Edt.), age, s. 325.

¹³⁶ Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, s. 28.

¹³⁷ Bkz. Sigmund Freud, “Quelques Considérations Pour Une Étude Comparative des Paralysies Motrices Organiques et Hystériques”, age, s. 123.

bir yapıya sahip olduğunu iddia eden ikili psişizm (*dipsychism*), diğeri ise zihnin bir grup alt kişilikten oluştuğunu savunan polipsişizmdir (*polypsychism*). Polipsişizm, insanda birden fazla ego olduğunu ve bunların üstünde bir yönetici ego (*ego in-chief*) bulunduğunu savunmuştur. Yönetici konumundaki ego aslında bizim bilincimizdir. Öte yandan her bir alt egonun da kendi bilinci vardır ve alt egoların toplamı bizim bilinçdışımızı oluşturur. İkili psişizm anlayışı ise iki zihin durumu olduğu savı üzerine dayanır ve bunlardan biri açık iken diğeri gizlidir (*hidden mind*). Gizli zihin, bilinçli zihinden gelen ve unutulmuş hatıraları, izlenimleri, duyguları, fantezileri içermektedir. İkili psişizmi savunanlardan bazıları, unutulmuş bu içeriğin bilinçli zihinden bağımsız olarak hareket edebileceğini söylerken, bazıları bunun mümkün olmadığını düşünmüştür. İkili yapıyı savunanlardan Max Dessoir (d.1867-ö.1947), 1890 yılında yayınladığı *The Double Ego* (İkili Ben) adlı eserinde bu iki yapıyı bilinçüstü (*überbewusstsein*) ve bilinçaltı (*unterbewusstsein*) diye isimlendirmiştir.¹³⁸ Janet'nin bilinçaltı kavramı ve Freud'un bilinçdışı kavramı, ikili bir zihin yapısı tanımladıkları için, ikili psişizm modeline uygundur.¹³⁹ Ancak bilinçdışı ve bilinçaltı kavramları tam olarak aynı muhtevaya sahip değildir. Janet'nin kullandığı kavramın daha ziyade Freud'un bilinçöncesi kavramına benzediğini söyleyebiliriz. Janet'nin teorisinde bilinçten ayrılan düşünceler, yani bilinçaltındaki düşünceler, kolayca bilince ulaşabilirlerken, Freudyen psikolojide bilinçdışına itilen şeyler ancak rüyalar ve dil sürçmeleri gibi çeşitli biçimlerde bilince ulaşabilirler. Yani Freud'un teorisinde bir fikrin bilinçdışında yer aldığını söylemek, onun bilinç tarafından yakalanamayacağını söylemek demektir. Ancak bilinçöncesinde yer alanlar belli şartlarda bilince ulaşabilirler.

Her iki düşünür de bilinçdışı ve bilinçaltı kavramlarının ayrımını vurgulamış ve birbirleri yerine kullanılmalarının doğru olmadığını söylemişlerdir. 1909 yılında Cenevre'de toplanan Altıncı Uluslararası Psikoloji Kongresi'nin ana teması bilinçaltı (*the subconscious*) idi. Bu kongrede Janet, bilinçaltı ve bilinçdışı kavramları arasındaki ayrımın altını çizmiştir. Janet'ye göre bilinçaltı klinik bir kavram iken bilinçdışı felsefi bir kavramdır.¹⁴⁰ Freud ise bilinçaltı kavramıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Psikonevrozlarla ilgili literatürde son zamanlarda

¹³⁸ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 145-146.

¹³⁹ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 147.

¹⁴⁰ Henri F. Ellenberger, *age*, s. 800.

oldukça popüler hale gelen 'bilinçüstü' (*supraconscious*) ve 'bilinçaltı' (*subconscious*) ayırımından da uzak durmalıyız. Nitekim böyle bir ayırım, açıkça psişik olanla bilincin eşitliğini vurgulamayı hesaplamış gözükmektedir."¹⁴¹ Hatta Freud bilinçaltı teriminin kullanımını reddetmektedir. Bunu şu şekilde dile getirir: "Üstelik 'bilinçaltı' terimini, hatalı ve yanıltıcı olarak reddetmekte de haklıyız."¹⁴² Bu ifadenin Almanca orijinaline bakıldığında (*Wir werden auch die Bezeichnung eines "Unterbewußtseins" als inkorrekt und irreführend ablehnen dürfen*)¹⁴³ Freud'un kavramsallaştırması açıkça kendini göstermektedir.

Janet'in bilinçdışı kavramını metafiziksel bulmasına ilişkin kaygıları günümüzde hala bazı çevrelerde etkisini göstermektedir. Öte yandan Budak'ın belirttiği gibi Freud'un alt-üst şeklindeki yer ve yön ifade eden bir kavramlaştırmaya karşı çıkması anlamlıdır¹⁴⁴ ve Freud'un bilinçaltı kavramını fiziksel bir yer ifade etme potansiyelinden ötürü sorunlu bulması, günümüzde hala psikologlar arasında kabul görmektedir. Miller'a göre, Freudyen psikoloji açısından, hatıraların, duyguların ve zihinsel içeriğin bilinçli farkındalığın dışına atılması ve bastırılması bilinçdışını (*unconscious*) meydana getirir. Yani Freud'un teorisinde kavramın asıl kullanım biçimi bilinçdışı şeklindedir. Fakat Miller şunu da belirtmektedir ki Freud, zaman zaman bilinçaltı (*subconscious*) ve bilinçdışı kavramlarını birbiri yerine kullanmış, ama daha sonra bir karışıklığa mahal vermemek için bilinçdışı kavramını tercih etmiştir. Günümüzde, psikiyatri, nöroloji ve diğer alanlarda zihinsel fonksiyonlardan bahsedilirken "bilinçdışı" kavramı tercih edilmektedir. Fakat bazı nörologlar bu kullanımı sorunlu bulmaktadır. Çünkü bilinç ve bilinçaltı anatomik bir yerde yani beyinde temsil edilirken, bilinçdışı kavramı anatomik bir yerin dışında daha metafiziksel çağrışımlara açıktır. Buna karşın günümüz psikanalistleri bilinçdışını bir yer olarak değil, psikolojik bir fonksiyon olarak görmektedir.¹⁴⁵

Sonuç

Bu makalede, bilinçaltı ve bilinçdışı kavramlarının tarihsel gelişimleri, Freud'un kavramları ele alış biçimi ve kavramlara yüklediği yeni anlamlar ele

¹⁴¹ Sigmund Freud, *The Interpretations of Dreams*, s. 610.

¹⁴² Sigmund Freud, *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, 1963, s. 121; Sigmund Freud, *Dream Psychology*, s. 376.

¹⁴³ Sigmund Freud, "Das Unbewußte", *Internationale Zeitschrift für Ärztliche Psychoanalyse*, 3 (4), 1915, ss. 189-203, s. 193.

¹⁴⁴ Selçuk Budak, age, s. 133.

¹⁴⁵ Michael Craig Miller, *Unconscious or Subconscious?*, <https://www.health.harvard.edu/blog/unconscious-or-subconscious-20100801255> adresinden alınmıştır, Erişim tarihi: 28.06.2019.

alınmış ve sonuç olarak Freud'da bu iki kavramın farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Bilinçdışı kavramını ilk kullanan ve onu formüleştiren kişinin Freud olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Freud, kendisinden önceki düşünce birikiminden istifade etmiş ve bu kavramı psikolojik bir içerikle sistemine adapte etmiştir. Freud'un teorisini geliştirme aşamasında Janet'den ve onun bilinçaltı kavramından yararlandığı bilinmektedir. Bu sebeple Freud ilk dönemlerde bilinçaltı kavramını kullanmıştır. Fakat yaptığımız inceleme göstermiştir ki Freudyen psikoloji söz konusu olduğunda kullanılması gereken kavram "bilinçdışı"dır. Bilinçaltı ve bilinçdışı kavramlarının birbiri yerine kullanılmasının hatalı olacağı, birçok psikolog tarafından kabul edilmektedir.¹⁴⁶ Hatta bu ayrımı, her iki kavramın önemli temsilcileri Janet ve Freud da dile getirmiştir. Bilinçaltı kavramı topografik kurama uygunluğu ve bilincin altında bir yer ifade etmesi bakımından daha klinik bir kavram olarak görülmüş ve nörologlar arasında bu kullanım tercih edilmiştir. Fakat Freud bilinç ile psişenin bir görülmesi riskini barındırdığı için bu kullanımı uygun görmemiş ve özellikle bilinçdışı kavramını tercih etmiştir.

Türkçeye çevrilen veya Türkçe kaleme alınan eserlerde Freud'un teorisi söz konusu olduğunda kavramın bazen bilinçaltı şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımın hatalı olduğu ve çevirilerde ise bir çeviri hatasının söz konusu olduğu görülmektedir. Fakat bu hatanın bir nedene bağlı olduğunu iddia edebiliriz. Psikanalizin en önemli kavramlarından biri olan "bastırma" kavramı Türkçede aşağı doğru bir yön ifade ettiğinden ötürü ve bastırma bilinçten bilinçdışına doğru olduğundan dolayı, bilinçdışını bilincin altında bir alan olarak mekânsal bir tarzda tasvir etmek oldukça pratiktir. Bilinçaltı kavramı topografik kurama daha uygun gözükmektedir. "Bilinçaltına bastırmak" ifadesi "bilinçdışına bastırmak" ifadesine göre daha kullanışlıdır. Türkçe eserlerin bir kısmında kavramın bilinçdışı diye kullanılmasına karşın, topografik kuramdan bahsederken veya bastırma kavramı ele alınırken bilinçaltı kavramının tercih edildiği görülmüştür. Freud'un daha eski Türkçe çevirilerine bakıldığında bunların bir kısmında "bastırma" (*represssion*) yerine "itme"¹⁴⁷ "bastırılan" (*repressed*) yerine itilen"¹⁴⁸ şeklinde kullanımlara rastlanmaktadır. Bilinçten bilinçdışına bir takım düşüncelerin bastırılması yerine

¹⁴⁶ Bkz. David Matsumoto, age, s. 559; Selçuk Budak, age, s. 133.

¹⁴⁷ Bkz. Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine Yeni Konferanslar*, Çev. Ali Avni Öneş, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1962; Sigmund Freud, *Psikanalize Dair Beş Ders*, age, 1948.

¹⁴⁸ Sigmund Freud, *Musa ve Tektanrılı Din*, s. 133.

itilmesi dile daha kolay gelmektedir. Hatta bazı çevirilerde “içe tıkma” veya “içe itme” şeklinde kullanımlar da görülmektedir.¹⁴⁹ “Bastırma kavramı yerine “itme” kavramının kullanılması durumunda “bilinçdışına itmek”¹⁵⁰ ifadesinin daha fazla kabul görmesi muhtemeldir.

Kaynakça

Armaner, Neda. *Psikopatoloji’de Dinî Belirtiler*. Demirbaş Yayınları. Ankara, 1973.

Atkinson, Rita; Atkinson, Richard C.; Smith, Edward E.; Bem, Daryl J.; Nolen-Hoeksema, Susan. *Psikolojiye Giriş*. Çev. Yavuz Alogan. 6. Baskı. Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.

Atsız, Hasan. “Psikanalitik Kuram Bağlamında Tanrı, İllüzyon ve Bilim”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18, ss. 299-325, 2005.

Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*. İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Babaoğlu, Haşmet. “Bilinçaltı Diye Bir şey Yok!”. *Vatan gazetesi*, 16 Temmuz 2008.

Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. 14. Baskı. İnkılap Yayınevi. İstanbul, 1994.

Breger, Louis. *Freud: Görüntünün Ortasındaki Karanlık*. Çev. Aslı Biçen. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Breuer, Josef; Freud, Sigmund. “Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene”. *Neurologischen Centralblatt*. Nr. 1 und 2. 1893.

Breuer, Josef; Freud, Sigmund. *Studies on Hysteria*. Trans. James Strachey. Basic Books Inc., New York, 1955.

Brown, Paul; Macmillan, Malcolm B.; Meares, Russel; Hart, Onno Van der. “Janet and Freud: Revealing the Roots of Dynamic Psychiatry”. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 30, ss. 480-491, 1996.

Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

Burger, Jerry M.. *Kişilik*. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.

Carpenter, William Benjamin. *Principles of Mental Physiology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

¹⁴⁹ Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, s. 30; Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, s. 47.

¹⁵⁰ Bkz. Hasan Kaplan, age, s. 163.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. 8. Baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

Cündioğlu, Dücan. "‘Bilinçaltı’ Diye Bir Şey Var!". *Yeni Şafak* gazetesi, 19 Temmuz 2008;

Cündioğlu, Dücan. "Bilinçdışı’ndan Bilinçaltı’na...". *Yeni Şafak* gazetesi, 20 Temmuz 2008.

Debray-Ritzen, Pierre. *Freud Skolastiği*. Çev. A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Ellenberger, Henri F.. *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. Fontana Press, London, 1994.

Ersevimi, İsmail. *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*. Assos, İstanbul, 2008.

Forsyth, James. "Sigmund Freud". Çev. Metin Güven. *Psikolojik Din Kuramları* içinde (Mustafa Ulu, Edt). Kimlik Yayınları, Kayseri, 2017.

Freud, Anna. *Ben ve Savunma Mekanizmaları*. Çev. Yeşim Erim. Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Freud, Sigmund. *Psikanaliz*. Çev. Tahsin Büyükören. Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994.

Freud, Sigmund. "Das Unbewusste", *Internationale Zeitschrift für Ärztliche Psychoanalyse*, 3 (4), 1915. ss. 189-203, s. 193.

Freud, Sigmund. "Obsessive Actions and Religious Practices". *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. James Strachey (Edt). Volume IX (1906-1908): Jensen's 'Gradiva' and Other Works, 1907. ss. 115-128.

Freud, Sigmund. "Quelques Considérations Pour Une Étude Comparative des Paralysies Motrices Organiques et Hystériques". *Archives de Neurologie*. N. 77, ss. 29-43. 1893.

Freud, Sigmund. "Saplantılı Eylemler ve Dini Uygulamalar". *Dinin Kökenleri*. Çev. Selçuk Budak. Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999. s. 36.

Freud, Sigmund. *A General Introduction to Psychoanalysis*. Trans. G. Stanley Hall, Boni and Liveright Publishers. New York, 1920. s. 7, 90.

Freud, Sigmund. *Beyond the Pleasure Principle*. Trans. James Strachey, W.W. Norton & Company. New York, 1961.

Freud, Sigmund. *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*. Çev. Muammer Sencer. Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Freud, Sigmund. *Cinsiyet Üzerine*. Çev. Avni Öneş. Say Yayınları, İstanbul, 1993.

Freud, Sigmund. *Civilization and Its Discontents*. Trans. James Strachey, W.W. Norton Company. New York, 1962. s. 50, 82.

Freud, Sigmund. *Dinin Kökenleri*. Çev. Selçuk Budak. Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999.

Freud, Sigmund. *Dream Psychology: Psychoanalysis for Beginners*. Trans. M.D. Eder, The James A. McCann Company. New York, 1920.

Freud, Sigmund. *Düşlerin Yorumu I*. Çev. Emre Kapkın. Payel Yayınları, İstanbul, 1996.

Freud, Sigmund. *Esriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. Çev. Emre Kapkın. Payel Yayınları, İstanbul, 2012.

Freud, Sigmund. *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*. Philip Rieff (Edt.). Collier Books, New York, 1963.

Freud, Sigmund. *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*. Philip Rieff (Edt.). A Touchstone Book, New York, 1991.

Freud, Sigmund. *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*. Çev. Şemsa Yeğin. İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Freud, Sigmund. *Hayatım ve Psikanaliz*. Çev. Selmin Evrim. İnsel Kitabevi, İstanbul, 1944.

Freud, Sigmund. *Jokes and Their Relation to The Unconscious*. Trans, James Strachey. W.W. Norton & Company, New York, 1990.

Freud, Sigmund. *Kültürdeki Husursuzluk*. Çev. Veysel Atayman. Say Yayınları, İstanbul, 2011.

Freud, Sigmund. *Metapsikoloji - 1*. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi, İstanbul, 2011.

Freud, Sigmund. *Moses and Monotheism*. Trans. Katherine Jones. Hogarth Press, Hertfordshire, 1939.

Freud, Sigmund. *Musa ve Tektanrılı Din*. Çev. Oya Kasap. Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Freud, Sigmund. *Olgu Öyküleri I.* Çev. Ayhan Eğrilmez. Payel Yayınları, İstanbul, 1998.

Freud, Sigmund. *Olgu Öyküleri II.* Çev. Ayhan Eğrilmez. Payel Yayınları, İstanbul, 1996.

Freud, Sigmund. *Psikanaliz Üzerine Yeni Konferanslar.* Çev. Ali Avni Öneş. M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1962.

Freud, Sigmund. *Psikanaliz Üzerine.* Çev. Avni Öneş. Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Freud, Sigmund. *Psikanaliz ve Uygulama.* Çev. Muammer Sencer. Say Yayınları, İstanbul, 1995.

Freud, Sigmund. *Psikanalize Dair Beş Ders.* Çev. Mustafa Şekip Tunç. Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1948.

Freud, Sigmund. *Psikanalize Giriş Dersleri.* Çev. Selçuk Budak. Öteki Yayınları, Ankara, 1999.

Freud, Sigmund. *Psychopathology of Everyday Life.* Trans. A.A. Brill. T. Fisher Unwin Ltd, London, 1922.

Freud, Sigmund. *Rüya Yorumları-I.* Çev. Akın Kanat. İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2010.

Freud, Sigmund. *Tenasül Psikolojisi.* Çev. Mithat Enç. Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1944.

Freud, Sigmund. *The History of The Psychoanalytic Movement.* Trans. A.A. Brill. The Nervous and Mental Disease Publishing Company, New York, 1917.

Freud, Sigmund. *The Interpretations of Dreams.* Trans. James Strachey. Basic Books, Neew York, 2010.

Freud, Sigmund. *Three Essays on the Theory of Sexuality.* Trans. Ulrike Kistner. Verso, London, s. 80.

Freud, Sigmund. *Totem and Taboo.* Trans. James Strachey. Routledge, London, 2004. s. 18-19.

Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu.* Çev. Hasan İlhan. Alter Yayıncılık, Ankara, 2012.

Freud, Sigmund. *Uygarlığın Huzursuzluğu.* Çev. Haluk Barışcan. Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Freud, Sigmund. *Uygurluk ve Hoşnutsuzlukları*. Çev. Aziz Yardımlı. İdea Yayınevi, İstanbul, 2011.

Freud, Sigmund. *Yaşamım ve Psikanaliz*. Çev. Kamuran Şipal. Say Yayınları, İstanbul, 1993.

Griesinger, Wilhelm. *Mental Pathology and Therapeutics*. New Sydenham Society, London, 1867.

Hartmann, Eduard von. *Philosophy of the Unconscious*. Routledge, London, 2014.

Horozcu, Ümit. *Din Psikolojisi*. Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

Hökelekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. 3. Baskı. Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2009.

Kaplan, Hasan. "Psikanaliz Kuramının Yükselen Hermenötik Değeri". *Dini Araştırmalar*, 11(31), ss. 159-171, 2008.

Karacoşkun, Mustafa Doğan (Edt.). *Din Psikolojisi*. Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Köse, Ali. *Freud ve Din*. İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Köse, Ali; Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Kronemyer, David E.. "Freud's Illusion: New Approaches to Intractable Issues". *International Journal for the Psychology of Religion*, V. 21, N. 4, ss. 249-275, 2011.

Leibniz, Gottfried Wilhelm Freiherr von. "The Monadology", in *The Rationalists*. Trans. George Montgomery. Anchor Books, New York, 1960.

Maarif Vekâleti. *Ruhiyat*. Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Masson, Jeffrey Moussaieff (Etd.). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess (1887-1904)*. The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 1985, s. 159-160.

Matsumoto, David. *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Michael Craig Miller. "Unconscious or Subconscious?"

<https://www.health.harvard.edu/blog/unconscious-or-subconscious-20100801255> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 28.06.2019.

Özkapınar, Yılmaz. *Psikoloji Tarihi*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011.
- Reuchlin, Maurice. *Psikoloji Tarihi*. Çev. Selmin Evrim. Anıl Yayınevi, 1964.
- Rudikof, Sonya. "Freud's Letters". *The Hudson Review*, C. 7, S. 4, 1955.
- Schultz, Duane P.; Schultz, Sydney Ellen. *Modern Psikoloji Tarihi*. Çev. Yasemin Aslay. Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- Şentürk, Habil. "Freud'un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, ss. 249-259, 1996.